

Velké šelmy

v České republice

I. Mýty a skutečnost

JAROSLAV
ČERVENÝ

PETR
KOUBEK

LUDEK
BUFKA

Ing. Jaroslav Červený, CSc., (*1952) vystudoval Agronomickou fakultu Vysoké školy zemědělské v Praze, v současnosti se zabývá ekologií velkých šelem v Ústavu biologie obratlovců AV ČR.

RNDr. Petr Koubek, CSc., (*1949) vystudoval zoologii na Přírodovědecké fakultě MU v Brně. V Ústavu biologie obratlovců AV ČR se zabývá ekologií a managementem populací velkých savců.

Oba jsou spoluautory Encyklopedie myslivosti (Ottovo nakladatelství, Praha 2004).

RNDr. Luděk Bufka (*1964) vystudoval systematickou zoologii na Přírodovědecké fakultě UK v Praze. Pracuje jako zoolog Správy Národního parku a Chráněné krajinné oblasti Šumava. Zabývá se zde problematikou ochrany přírody, výzkumem a sledováním klíčových druhů živočichů. V posledních letech se specializuje na výzkum velkých šelem a otázky jejich managementu.

Všichni tři jsou autory publikace Velké šelmy v naší přírodě (Koršach, Praha 2000).

Po více než stu letech se do naší přírody pozvolna vracejí velké šelmy – vlk obecný (*Canis lupus*), medvěd hnědý (*Ursus arctos*) a rys ostrovid (*Lynx lynx*).

V loňském dubnu nějaká zvířata, později označená za vlky neznámého původu, usmrtila v západočeském Pošumaví a v bavorské Šumavě několik ovcí a dalších hospodářských zvířat. I když každý rok uhynie daleko více chovaných zvířat jinými způsoby, událost spustila lavinu reakcí v médiích. Noviny se hemžily titulky jako „Vlk zabiják“, „Vlk vraždí“, „Vlk řádí“ apod. Tažení proti vlkům vyvrcholilo zastřelením jednoho z nich 24. dubna 2004 v Bavorsku poblíž naší hranice. Podobně tomu bylo před několika lety v Beskydech, kam se vlci začali pravidelně šířit ze Slovenska. Situace se tak vyhrotila, že někteří chovatelé ovcí sami vyhledávali odměnu za zastřelení vlků, myslivci organizovali trestné „vlčí“ výpravy a rodiče se báli pouštět děti samotné do školy. Vlk má prostě ze všech našich šelem neoprávněně nejhorší pověst a této nálepky ho hned tak někdo asi nezbaví. Přes negativní vztah drtivé většiny naší společnosti se však v posledním období v naší krajině pozvolna opět zabydluje.

Jen o něco lépe je v našem povědomí zapsán rys. Toho se většina lidí přímo nebojí, zato člověk-myslivce v něm vidí nenáviděného konkurenta. Nemůže mu odpustit, že se s ním musí dělit o svou kořist – lovnou zvěř – a pronásleduje ho. Proto byla téměř vyhubena nově vznikající populace v Beskydech (v letech 1969–1975), Jeseníkách (1989–1995) i Labských pískovcích (2000–2003) a ilegální odstřel (pytláctví) limituje jeho současný stav v jihozápadních Čechách. Proti rysovi sice média nevedou cílenou kampaň, nicméně v mnoha oblastech našeho venkova je myslivce-pytlák, který uloví rysa, považován za místního hrdinu a jeho protizákonný čin je přinejmenším tolerován. Ačkoli je pytlácký tlak na rysy značný, existují dnes v Beskydech a na Šumavě životaschopné populace.

Z našich velkých šelem veřejnost kupodivu nejvíce toleruje medvěda, byť právě on představuje pro člověka největší nebezpečí. Pozornost sdělovacích prostředků přitahují zatoulaní do hlubokého vnitrozemí (např. r. 1989 na střední Moravu či r. 1994 na Náchodsko) nebo jedinci s abnormálním chováním, jako byl „Míša z Brodské“ (r. 2000). Kolem něj se roztočila taková mediální smršť, že intenzitou

i množstvím zveřejněných nesmyslů hravě zastínila všechny „vlčí kauzy“.

Velké šelmy geopoliticky rozdělují Evropu

Současné novinové či televizní záběry zabíjených velkých šelem nápadně připomínají fotografie ze starých knih a časopisů, na nichž se hrdí lovci pyšní svými „velkolepými ulovky“. Většina států Evropy zaručuje dnes velkým šelmám zákonnou ochranu a mnohé z nich vyvinuly nemalé úsilí, aby je navrátily do míst, na nichž je předchozí generace vyhubila. Jejich návraty jsou pro někoho radostnou událostí a zárukou opětovné rovnováhy v přírodě, pro jiného však znamenají nevítané ohrožení majetku či zájmů. Zvláště lidé na venkově považují nejen šelmy, ale všechny predátory za nepřátele. Tento postoj je radikálně odlišný od názorů městské většiny moderní společnosti, která přijala romantickou

představu o šelmách a jejich místě v přírodě. Odlišný je i postoj lidí z vyspělých průmyslových společností západní Evropy a lidí ze „zaostalejších“, ale blíže přírodě žijících obyvatel Evropy východní. S nadsázkou se dá konstatovat, že velké šelmy geopoliticky rozdělují Evropu na státy, v nichž lidé s velkými šelmami žijí nepřetržitě, a státy, které již své šelmy dávno vyhubily, ale mají rozhodující slovo v tom, jak by lidé se šelmami měli žít. Vlk, medvěd a rys se stávají jakýmiś „emotivními klíčovými druhy“ pro obnovu přírodních ekosystémů v Evropě. Jejich začlenění do pozmeněného prostředí současné krajiny bude určitě trvat několik lidských generací a možná povede i k četným střetům. Velké šelmy představují pro obyvatele celé střední Evropy asi nejproblémovější skupinu ze všech volně žijících živočichů. Obecně je tolerován spíše jejich přirozený návrat než zá-

měrné vypouštění. Pokud bude ve veřejnosti převládat názor, že velké šelmy do dnešní přírody nepatří, a pokud obyvatelé venkova nebudou pociťovat za jejich zachování v přírodě odpovědnost, bude jejich ochrana zcela neúčinná. Jejich osud mají ve svých rukou především myslivci; ti se s nimi v lese setkávají nejčastěji, a to s puškou a beze svědků. Příklady z celé střední Evropy, kde je myslivost historicky založena na „zbožňovaném kultu trofejí“ a umělé nadprodukci „užitkové zvěře“, dokazují, jak křehká a úzká je hranice mezi prosperitou a zánikem populací velkých šelem. Jejich absolutní ochrana bývá kontra-produktivní nebo alespoň neúčinná, regulační lov však hrozí rozsáhlým zneužitím.

Jak se tedy na současný návrat velkých šelem máme dívat? Máme žít ve strachu o svůj život či majetek, být nadšeni, nebo velké šelmy ignorovat? Máme velké šelmy ...s. 660

Snímek
© Jaroslav Červený

opět vyhubit, regulovat jejich stavy, nebo je úporně chránit?

Historické rozšíření a zánik původních populací

Medvědi, vlci i rysové byli v minulosti nejen u nás, ale téměř v celé střední Evropě vyhubeni, ačkoli ještě na začátku středověku byli běžnou součástí fauny a vyskytovali se na většině území. Za hlavní příčiny zániku lze považovat pronásledování člověkem, změny ve skladbě lesů a klesající lesnatost. Intenzivní pronásledování propuklo již koncem 15. století. Tehdy začaly hospodářsky podnikat renezanční velkostatky. Zásadní ústup však nastal v tereziánských a josefinských dobách. Začalo platit nařízení o „hubení velkých šelem myslivci i poddanými“ a v letech 1754–1756 byly vydány nové lesní řády, které způsobily rychlou přeměnu původních lesních porostů na uměle zakládané smrkové monokultury. Pozdější reformy osvíceneckého absolutizmu, zejména lovecký řád Josefa II. (r. 1780), umožňující hubení velkých šelem každému a kdekoliv, už zastihly populace značně zdecimované a jen urychlily jejich zánik.

Snímek
© Jaroslav Červený

Velké šelmy v ekosystémech

Medvěd hnědý, vlk obecný a rys ostrovid jsou typické boreální druhy a mají klíčový význam pro fungování lesních ekosystémů. Plní především regulační, selekční i sanitární funkci u populací divokých kopytníků (spárkaté zvěře). Tím přímo ovlivňují stav lesa a udržují v něm přírodní rovnováhu. Tyto funkce se projevují zejména v přirozených lesních společenstvech, ale významné jsou i na pozměněných a umělých lesních stanovištích. V Evropě se všechny tyto tři druhy podílejí na přirozené mortalitě divokých kopytníků z 67 %, konkrétně u srnce obecného z 85 %, u jelena lesního z 80 %, u losa z 59 % a u prasete divokého z 25 %.

Medvědi jako všežravci, kteří dávají přednost rostlinné potravě, ovlivňují populace volně žijících kopytníků nejméně. Jako jedini však pravidelně požírají mršiny, takže mají význam především při odstraňování uhynulých živočichů. Podíl kopytníků (hlavně jelena lesního), ať mršin či aktivně ulovených, nedosahuje v potravě medvědů ze slovenských Tater více než 3 %.

Vlci svým kolektivním a vysoce organizovaným způsobem lovu účinně testují biologickou kvalitu a zdravotní stav kořisti. Loví ve srovnání s ostatními našimi velkými šelmami vysoce selektivně, přednostně si vybírají poraněné či nejslabší jedince. Podíl jedinců zraněných, zdravotně postižených nebo ve špatné tělesné kondici (zvláště koncem zimy) tvoří např. v Karpatech u jelena lesního podle geografických oblastí a věku kořisti až 40–65 %. Zanedbatelný není ani sanitární význam vlků, protože i oni běžně likvidují mršiny. Na Slovensku bylo v oblastech s výskytem vlka zjištěno o 10–12 % nižší napadení populace jelení zvěře plicní červivostí.¹ Největší význam mají vlci v lesních ekosystémech jako přirození regulátoři počtu divokých kopytníků, zejména jelena a prasete divokého. Množství srnce a losa významně ovlivňují pouze v oblastech s jejich vysokou populační hustotou.² Vlci výrazně ovlivňují pohlavní i věkovou strukturu populací kopytníků tím, že mnohem častěji loví mladé jedince, a hlavně samice.³ U prasat vlci nejčastěji loví selata a dospívající jedince do věku dvou let, tzv. lončáky. Z hlediska mysliveckého hospodaření má selekční a regulační tlak vlka na populace kopytníků mimořádný význam pro produkci medailových trofejí. Na Slovensku pochází 80 % zlatých trofejí jelena lesního a prasete divokého z oblastí, kde vlci žijí. V zimě mohou vlci někdy způsobit výraznější ztráty na spárkaté zvěři. Tyto ztráty se často zvětšují a mnohdy jsou pravými viníky zdivočelí psi.

Rys má pozitivní selekční tlak na populace spárkaté zvěře především v přirozených ekosystémech. Tam, kde myslivci uměle udržují vysoké stavy zvěře, nastává pozitivní selekce až po vytvoření rovnováhy mezi rysem a kořistí, což trvá několik let. Nejsou však odstraňováni jedinci s nejnižší hmotností či s nejhorší trofejí, ale nemocní nebo ti, kteří mají nejhorší smyslové vlastnosti. Zlepšování

zdravotního stavu a zvyšování hmotnosti populací spárkaté zvěře bylo prokázáno v podhůří Šumavy u srnce. Také byla zaznamenána vyšší kvalita srnčích trofejí v místech, kde rys žije, ale tato závislost není tak významná. Někdy mohou v oblastech, kde se rys zabydluje, přechodně vznikat neúměrné ztráty na spárkaté zvěři (zejména srnčí), a krátkodobě mohou dokonce omezovat myslivecké hospodaření. Sanitární význam rysů v přírodě je zcela zanedbatelný, protože mršiny rysové konzumují jen zcela výjimečně. Tak jako vlk má i rys největší význam pro přirozenou regulaci početnosti populací divokých kopytníků, především srnce, v lesních ekosystémech. Tím rys nepřímo snižuje škody na lesních porostech a pomáhá přirozené obnově lesa; konkrétní ekonomické údaje ze současných podmínek v České republice však zatím scházejí. Početnost jelena, popřípadě prasete či kamzíka rys významněji reguluje pouze v oblastech s nízkým stavem srnce.⁴ Ve střední Evropě uloví ročně jeden rys 20–70 kusů kopytníků velikosti srnce, ve stabilizovaných populacích však celkový podíl kopytníků nepřekročí 10–20 % početních stavů. Ve švýcarských Alpách reintrodukovaní rysové uloví 3–9 % populace všech druhů kopytníků dohromady. Na Šumavě se odhaduje, že rysové ročně uloví kolem 10 % srnčí populace, v jejím podhůří však byla krátkodobě zaznamenána lokální redukce této kořisti až o 30–50 %. Jediným druhem spárkaté zvěře, který rys dokáže téměř úplně

likvidovat, je muflon. Rys ostrovid výrazně ovlivňuje pohlavní i věkovou strukturu populací.⁵ Loví také jeřábka lesního, tetřeva hlušce a někdy i tetřívka obecného. Významnější složku jeho potravy však tetřevovití představují pouze v boreálních a horských oblastech severní Evropy, Sibiře a Uralu, kde mohou tvořit až 14–56 % rysí kořisti. Ani zde však vzhledem k hustotě své populace a vzácnosti rysa nejsou nijak ohroženi. Podíl tetřevovití ptáků v rysí kořisti je ve střední Evropě zcela nepodstatný.

Velké šelmy a hospodářství

Velké šelmy u nás nežijí jen v územně omezených přirozených nebo přírodě blízkých lesních ekosystémech, ale i v krajině, kterou člověk dost pozměnil a využívá ji. Stávají se tak určitým potravním konkurentem člověka a mohou omezovat některé činnosti (chov

1) Parazitární onemocnění, jejichž původcem jsou různé druhy hlístic, které se usidlují v průdušcích. Nejčastější je hlístice *Dictyocaulus viviparus*, méně časté jsou plícnivky rodu *Muellerius*, *Protostrongylus*, *Neostrongylus* ad.

2) V Evropě se vlci podílejí na přirozené mortalitě jelena lesního 71 %, losa 75 %, srnce obecného 61 % a prasete divokého 25 %. Průměrně vlci podle geografických podmínek uloví ročně 1–5 % populace jelena, 0,5–3 % populace srnce a 0,5 % populace prasete, což je podstatně méně, než uloví myslivci při legálním obhospodařování spárkaté zvěře. Negativní vliv velkých šelem na populace evropských kopytníků je zcela výjimečný (např. v Estonsku vlci průkazně výrazně snížili početnost prasete).

3) Ve slovenských Karpatech byl poměr vlčích úlovků samců, samic a mládat srnčí zvěře 1 : 1,8 : 0, jelení 1 : 7,2 : 2,2; obdobně i v jiných karpatských oblastech.

4) V Evropě se rys průměrně podílí na přirozené mortalitě populací srnce 46 %, jelena 14 % a prasete méně než 1 %; v polských Karpatech pak u srnce 64 %, jelena 31 % a prasete 5 %. Průměrně uloví rysové ročně 3–35 % populace srnce, 2–15 % populace kamzíka, 1–13 % populace jelena a 0,5–2 % populace prasete.

5) Ve slovenských Karpatech byl zjištěn poměr samců, samic a mládat ulovených rysů u srnčí zvěře 1 : 1,8 : 1,3, jelení 1 : 13,5 : 11,3 a kamzíci 1 : 5,8 : 4; obdobně to platí pro jiné karpatské oblasti.

ALDEBARAN
Váš specialista na přírodní vědy

www.nva.cz
Naučné, populární i odborné knihy, mapy
a CD-ROM pro celou rodinu.
Pro nejmenší stavebnice Lego.

INZERCE 505

hospodářských zvířat, myslivost ad.). Přežití velkých šelem v naší přírodě závisí na pozitivním postoji veřejnosti k nim, především však na účelné náhradě škod. Ačkoli škody, které v České republice velké šelmy způsobily, se podle zákona proplácují od r. 2000, souhrnná data o náhradách jsou dostupná až od r. 2003.⁶ Celkový podíl hospodářských zvířat zabitých velkými šelmami v různých oblastech Evropy zpravidla nepřesahuje 1 % stavů, ale např. v Alpách jsou přirozené ztráty u pastevně chovaných ovcí 3–5 %.⁷

V Evropě se vzácně ještě velké šelmy loví a stále je velmi ceněna jejich kožešina (zvláště medvědů a rysů).

Ohrožují šelmy člověka?

Velké šelmy vzbuzují u mnohých lidí stále ještě pocit nebezpečí a strachu o život. Lidé se s nimi ve volné přírodě sice občas setkávají, ale případy zranění jsou neobvyklé a usmrčení člověka naprosto výjimečné.

Pro člověka je nejnebezpečnější medvěd hnědý, zvláště pak jedinci, kteří z různých důvodů ztratili přirozenou plachost a chodí se k lidským sídlům přizpůsobit odpadky, nebo jedinci (samice s mláďaty), kteří byli nečekaně překvapeni. Z 99 setkání medvěda s člověkem v západních Karpatech se 75 případů obešlo bez jakéhokoliv kontaktu (ten nastal v 24 případech, z nichž byl v 16 případech člověk zraněn, v 4 případech byl zabit medvěd a ve 4 případech byl zabit medvěd a člo-

věk zraněn). Průměrně dojde na Slovensku ročně k 5–10 napadením člověka, v Polsku jich bylo do r. 1997 známo pouze 5. Odlišná situace je v rumunských Karpatech, kde bylo v letech 1990–1999 zaznamenáno 119 napadení, přičemž 18 případů skončilo smrtí člověka a 101 jeho zraněním.

Ačkoli se o útocích vlků na lidi traduje spousta historek (hlavně z Ruska a severní Evropy), neexistuje z Evropy za několik posledních století hodnověrný důkaz (kromě pokousání vlky nemocnými vzteklinou). Fatální případy se v poslední době odehrály pouze v Indii, kde vlci každoročně zabili nebo zranili několik dětí.

Rys je v tomto ohledu ze všech tří druhů nejméně problémový. Zdravý na člověka téměř nikdy neútočí a útoky jedinců nemocných vzteklinou jsou neobvykle vzácné. V Evropě doposud neexistuje případ, že by rys usmrtil nebo vážně zranil člověka. V České republice není známo žádné napadení, ze Slovenska víme o třech případech, které však skončily pouhým poškrábáním.

Velké šelmy jsou hostiteli různých druhů parazitů a přenašeči chorob, jež jsou pro člověka smrtelné. Jde především o vzteklinu, virové onemocnění, které se vzácně objevuje u všech tří druhů, většinou však pouze v tzv. tiché formě. Poměrně často se u všech vyskytuje parazit svalovec stočený (*Trichinella spiralis*), u vlků se přidávají ještě tasemnice (*Echinococcus granulosus* a *Echinococcus multilocularis*), které jsou nebezpečné i pro člověka.

Člověk ohrožuje šelmy

Za hlavní příčiny ohrožení všech velkých šelem lze nejen u nás, ale i v celé střední Evropě označit nelegální (popřípadě nadměrný) odstřel, zabití na silnicích, odmítavý postoj sdělovacích prostředků a veřejnosti, genetikou izolovanost dílčích populací, roztržité biotopy dálnicemi, rychlostními komunikacemi či zástavbou včetně obnoveného osídlení horských a lesních oblastí, přímé vyrušování, změny prostředí (především opětovné odlesnění krajiny), hybridizace a existenci ferálních populací⁸ (pouze u vlků), nedostatek potravy, resp. kořisti, a choroby. Tyto příčiny mají v různých oblastech Evropy různý význam.

Potřeba managementu populací

Vnímání velkých šelem je velmi rozdílné a jednotlivé zájmové skupiny mají většinou naprosto protichůdné názory jak s nimi zacházet. Podle zahraničních zkušeností se za nejvhodnější přístup k velkým šelmám považuje dlouhodobé, a hlavně rozumné řízení („management“) jejich populací. Management v biologickém kontextu je sice slovo neobvyklé, nejvýstižnější však postihuje širokou škálu činností: ochranu, péči, usměrňování či obhospodařování populací. Přeloženo do řeči normálních smrtelníků to znamená, že velké šelmy bychom měli především poznat a přijmout jejich existenci, nepřeceňovat, ale ani nepodceňovat potenciální nebezpečí vyplývající z jejich způsobu života a v případě nutnosti jejich stavy i regulovat.

6) V roce 2004 bylo za škody způsobené vlky, medvědy a rysy proplaceno v celé České republice pouze 147 440 Kč. Za posledních 30 let novodobého výskytu medvěda bylo v Beskydech postupně pozorováno asi 50 kusů, pouze 15 z nich však nějak škodilo. Evidováno bylo jen 17 zničených včelstev, 59 zabitých ovcí a 1 zabitý tele. V roce 2000 se ve Vsetínských vrších vyskytoval mladý samec projevující známky lidské výchovy, který za 71 dní (25. 5.–4. 8.) zlikvidoval 7 včelínů na 7 lokalitách (z toho některé opakovaně), 28 slepic na 6 lokalitách, 3 kuřata na 1 lokalitě, 3 krůty na 1 lokalitě, 239 králíků na 16 lokalitách, 27 ovců na 9 lokalitách a 1 tele na 1 lokalitě. Celkem byly uhrzeny postiženým chovatelům škody za 192 620 Kč. Toto „medvědí hospodaření“ mělo nesorovnatelně horší dopad než činnost všech medvědů v předchozích letech dohromady, a navíc bylo poničeno nebo zcela zdemolováno mnoho dalšího majetku (králíkárn, chlévy, ploty ad.). Náhrady škod způsobených za rok 2003 v celé České republice medvědy dosáhly pouze 3000 Kč, u vlků 51 700 Kč. Nejvyšší náhrady (92 740 Kč) byly proplaceny za rysa, nicméně odhad ročních ztrát na šumavských ovčích byl pouze 0,02 % jejich celkového početního stavu.

7) V evropských oblastech způsobují medvědi ztráty na ovčích, méně pak na skotu, kozách a koních (0,01–0,11 %), u vlků to je 0,006–1,69 %; rysově napadají téměř výhradně ovce, výjimečně kozy a čerstvě narozený skot, způsobené ztráty jsou 0,01–0,22 %.

8) Tj. populací vzniklých ze „zdivočelých“ zvířat, chovaných předtím v zajetí či domestikovaných.

Oba snímky
© Jaroslav Červený

